

*Гонтаренко А. І.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ ОБ'ЄДНАНЬ У ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ПЕРЕТВОРЕННЯХ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В 1921–1929 РР.

У статті розглядається діяльність громадсько-політичних об'єднань в Українській СРР у 1921–1929 рр. З'ясовується, що правляча партія намагалася тримати під своїм контролем всі організації та вважала їх діяльність складовою і необхідною частиною побудови соціалізму.

Ключові слова: громадсько-політичні об'єднання, система громадських організацій, тоталітарний режим, державний механізм.

У демократичному суспільстві інтереси і потреби різних верств суспільства окрім партій виражають різні громадські організації.

Громадська організація – це добровільне об'єднання людей для задоволення їх спільних інтересів і потреб, що має відносно стабільну організаційну структуру, порядок вступу в організацію і виходу з неї.

В 1921–1929 рр. комуністична партія у своїй діяльності використовувала громадсько-політичні організації для втілення в життя власних принципів, які стосувалися, перш за все, державницьких перетворень. Фактично роль багатьох громадсько-політичних об'єднань у суспільному житті знизилася, а їх діяльність формалізувалася.

Правляча партія уміло користувалася існуючою на той час системою законодавства та органами контролю для боротьби з антирадянськими громадсько-політичними об'єднаннями. Проте, зауважимо, що партійно-радянська організація сформувала величезний бюрократичний механізм, який, разом із системою надзвичайних органів, часто проводили свою діяльність протизаконно.

Громадські організації об'єднують людей зі спільними економічними, соціальними, культурними інтересами, зі спільними віковими (дитячі, молодіжні організації або об'єднання пенсіонерів), статевими (жіночі організації), релігійними (церковні общини) потребами і інтересами, або людей, що мають спільне походження, мову і культуру (національно-культурні об'єднання) [5, с. 135].

Різні просвітницькі, культурницькі, гуманітарні і правозахисні організації своєю діяльністю нагадують людям, що суспільне життя не можна вимірювати лише економічною ефективністю і політичною доцільністю, а що існують такі цінності, як людська гідність і свобода, праця, сім'я, здоров'я, культура, творчість, природа.

Ю. Степанчук у своєму дисертаційному дослідженні проаналізував шляхи реалізації статутних завдань окремих громадсько-політичних організацій, а також позапрограмові форми роботи відповідно до загальнодержавного економічного чи політичного курсу на рубежі 1921–29-х рр., коли всі громадсько-політичні організації перейшли на “соціалістичні рейки ударництва”. Розпочалася потужна, підкріплена всіма засобами масової інформації кампанія популяризації прискорених темпів праці у промисловості, сільському господарстві із перерахуванням зароблених коштів у

відповідні фонди.

Особливістю діяльності громадсько-політичних організацій, в період 1921–1929 рр., було й те, що вони, виконуючи прямі вказівки вищого партійного керівництва, брали участь у вирішенні не лише соціально-економічних проблем країни, а й піклувалися про боєздатність Червоної Армії. Їхні представники, зазначає Ю. Степанчук, перевіряли казарми, кухні, зовнішній вигляд червоноармійців, переймалися особистими проблемами бійців. Після чого на ліквідацію розривів (за термінологією 1920-х – значних недоліків) від громадськості вимагалось одного – грошей або безоплатної праці. Силами громадських організацій створювалися не лише ударні бригади, а й цехи, зміни, комуні. Так, у 1930-х рр. в Одесі нараховувалося 200 авіахімовських бригад, цехів і комун; у Києві – понад 100 [9, с. 17].

На кінець 1920-х років у роботі громадських організацій відбулися прогнозовані трансформації. Усі ці сили, раніше об'єднані під різними гаслами, партія влади кинула на “останній рубіж” капіталістичного ладу – село. Методи радянзації села були зрозумілі й очевидні для кожного робітника – бити “куркуля”, боротися за врожай, допомагати сільській голоті організовуватися у колгоспи. Це був лише початок тотальних суспільних змін і трагічних випробувань, через які пройшов український народ [9, с. 17].

Основою державно-правового буття України 1921–1929 роках залишалася Комуністична партія, від імені якої здійснювалося керівництво всіма аспектами економічного, політичного й духовного життя.

Це була єдина в країні політична партія. Ось чому в партію йшли не лише переконані прихильники соціалізму, а й безліч тих, хто вбачав у членстві в КП(б)У гарантію швидкого просування по службі. У цій обстановці лави більшовицької партії, незважаючи на масові чистки, швидко повнилися. На 1 січня 1928 р. КП(б)У мала 137,7 тис. членів, на 1 січня 1933 р. їх було вже 330,9 тис., а 1 січня 1941 р. – близько 380 тис.

Монопольне становище КП(б)У в суспільстві, жорстоке переслідування всіх, хто наважувався на будь-яку критику її політики, призводили до накопичення негативних хворобливих тенденцій у діяльності партії. Слід зазначити, що навіть ті організації, які складались із сільського пролетаріату і допомагали владі у проведенні її політики, у 1930-х роках було ліквідовано [3, с. 426].

З організації одноступеня, об'єднаних спільністю політичних цілей, партію було перетворено в ієрархічну, надцентралізовану організацію, функції якої зводилися до виконання розпоряджень партійних вождів. Швидко зростав і зміцнювався партійний апарат, що перебрав на себе повноваження державних органів, диктуючи свою волю суспільству.

У кінці 20-х – на початку 30-х рр. в умовах форсованого соціалістичного будівництва, політика відносно громадських об'єднань зазнала зміни, основними тенденціями яких були: злам системи громадських організацій шляхом їх прямої ліквідації або шляхом стимулювання їх мутації в об'єднання нового типу, загальне скорочення кількості організацій унаслідок їх реорганізацій та об'єднання; розвиток системи продовжувався у створенні нових масових організацій; підпорядкування громадських об'єднань жорсткому, тотальному контролю партійно-державної влади; переорієнтація всіх організацій на рішення переважно політико-ідеологічних завдань і

проведення на цій основі уніфікації системи громадських організацій; посилення централізму в організаційній будові об'єднання; втрата специфічних рис, притаманних громадським організаціям, і посилення формалізму та бюрократії в житті об'єднань. Початок 30-х років пов'язаний з насильницьким запровадженням масової колективізації та прискореної індустріалізації, пришвидшив одержавлення об'єднань громадян [7, с. 30].

Набираючи силу, тоталітарна держава не була зацікавлена в докорінному перевороті у свідомості громадян, підвищенні рівня правової культури. Системі, що формувалася, потрібні були виконавці, а не люди, здатні відігравати активну роль в державно-правовому процесі. Водночас реалізація сталінського “великого стрибка” вимагала певного освітнього і культурного рівня учасників цього процесу. Цим зумовлюється неоднозначний і суперечливий характер перетворень на державному рівні у 20-30-х роках [1, с. 401].

На міжвідомчу комісію з розгляду справ товариств і спілок при Народному комісаріаті внутрішніх справ (далі – НКВС) був покладений обов'язок здійснювати організаційно-правовий нагляд за різноманітними громадсько-політичними об'єднаннями.

Повноваження щодо здійснення записів відносно внесення до реєстру добровільних організацій та всебічний контроль за їх діяльністю міжвідомча комісія при НКВС дістала відповідно до постанови Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (далі – ВУЦВК) – найвищого законодавчого, розпорядчого, виконавчого та контролюючого органу державної влади УСРР від 1 листопада 1922 р. “Про порядок реєстрації товариств і спілок, що не мають на меті отримання прибутків, і про порядок нагляду за ними”. Вказаний документ визначав основні принципи і засади, що стосувалися процедури здійснення реєстрації будь-якого добровільного об'єднання й отримання дозволу на заснування філій даного об'єднання у межах території УСРР. Згідно нормативно-правовому акту, в якому мова йшла про те, що всі громадські організації, які засновуються на території Української СРР в залежності від сфери діяльності, мають право створювати свої структурні підрозділи не раніше затвердження їх статутів органами державної реєстрації [11, арк. 43]. Відповідно до постанови належало створити Центральну комісію при НКВС та губернські комісії - при відділах управлінь губернських виконавчих комітетів рад. Дані органи отримали повноваження розглядати справи із затвердження статутів.

Утвердження тоталітарної системи сприяло здійсненню перетворення профспілки з організації, що відображала інтереси суспільства на організацію по вираженню і забезпеченню потреб еліти у сфері комуністичної партії виробничих відносин [8, с. 148].

В даний проміжок часу реалізувався процес розукрупнення профспілок, були ліквідовані ради профспілок. На переконання ряду авторитетних істориків, крім трудівників промисловості, для ідеологічно заангажованих професійних спілок не було місця для будь-яких інших соціальних груп та верств населення [9, с. 12].

Ю. Степанчук подає визначення громадських об'єднань як складової частини державного механізму радянської держави. В своєму дослідженні автор звертає увагу на окремі організації, які послуговували подоланню дитячої безпритульності, ліквідації неписьменності, значному розгалуженню мережі початкових та середніх шкіл,

підвищенню рівня умов санітарних служб і здоров'я громадян загалом [9, с. 16]. Зазначені товариства в швидкий період часу належало ліквідувати. Професійні спілки і комсомол відносилися до тих організацій, які продовжували здійснювати свою діяльність.

В 20-х роках минулого століття в радянській Україні виникла доволі розгалужена система громадсько-політичних об'єднань різного спрямування. Ініціатива про їх створення в основному йшла від державно-партійного керівництва, яке, з одного боку, прагнуло продемонструвати демократичність влади, а з іншого, – використати мережу громадських об'єднань для вирішення фінансових, соціальних, культурних та ідеологічних потреб. Організації мали різний характер і спрямованість: класові, господарські, культурницько-просвітницькі, мілітарні, соціальні, наукові і науково-технічні, міжнародні, національні, побутові та ін. Оскільки Україна була переважно селянською, то значна кількість об'єднань сформувалась саме у селах. Серед них були різного роду добровільні кооперативні товариства, комнезами (комітети незаможних селян), організації нацменшин, культурно-просвітницькі, молодіжні та ін. Більшість мешканців України проживала у селах і влада надавала першочергового значення “правильній” організації суспільного життя саме тут, а також сприяла створенню різних об'єднань. Тому сучасні вітчизняні дослідники в першу чергу розпочали дослідження та вивчення діяльності громадських об'єднань в селах [10, с. 323].

На основі неспівського плюралізму та стильового різноманіття розгорнувся процес організаційного згуртування і літераторів. У перші післяреволюційні роки найбільший вплив мало літературне об'єднання “Пролеткульт”, яке намагалося, відкинувши вікові надбання світової культури, створити нову, “пролетарську” культуру. У 1923 р. група пролетарських письменників утворила спілку “Гарт”, до якої увійшли В. Блакитний, К. Гордієнко, О. Довженко, І. Микитенко, В. Сосюра, В. Поліщук, П. Тичина, М. Хвильовий. Невдовзі суттєві розбіжності в мистецькому світобаченні призвели до розпаду цієї літературної організації. Пізніше “гартівці” стали основоположниками двох нових творчих об'єднань – “Вапліте” (Вільна академія пролетарської літератури, 1925–1928) на чолі з М. Хвильовим та ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників, 1927). За ідеологічними постулатами та мистецькими орієнтирами до цих груп примикала спілка селянських письменників “Плуг”, що об'єднувала А. Головка, П. Панча та ін. [1, с. 406].

Становлення системи громадських об'єднань як одного з елементів політичної системи диктатури пролетаріату та створення державою відповідного механізму юридичного забезпечення організацій громадськості підпорядковалося суспільно-історичним обставинам. Насамперед, ступінь наближеності конкретних громадських об'єднань до партійних органів був прямо пропорційний місцю об'єднань в середовищі лояльних прошарків соціальної структури: чим вищою була міра впорядкованості стосунків апарату ВКП(б) з населенням через певну громадську організацію, тим вищий був її статус в політичній системі суспільства. Юридичний вияв статусу громадського об'єднання фіксувався в правовому статусі організації [7, с. 31].

Задля того аби результати із реалізації законодавчої та адміністративно-правової праці серед угруповань різних національностей мали масштабніший та ефективніший характер, ініціюється створення Центральної комісії національних меншин (далі –

ЦКНМ) при ВУЦВК. Даному органу надавалися вагомі повноваження, що сприяло серйозному розширенню впливу, а також він наділявся функціями відділу національних меншин Наркомату внутрішніх справ, що в тій чи іншій мірі торкалося роботи національних громадських товариств.

Новостворена ЦКНМ одним із основних своїх завдань ставила забезпечення мирного будівництва та братерського співробітництва всіх національностей, їх матеріального та культурного розвитку. До сфери компетенції комісії входила законодавча ініціатива стосовно життя національних меншин, а також право застосовувати протести перед ВУЦВК та Раднаркомом щодо постанов центральних та місцевих органів, які не відповідали інтересам національних меншин [6, с. 91].

Створювалися комісії на місцевих рівнях і бюро ЦКНМ при губернських і територіальних виконкомах рад, для яких одним із основних завдань стояло узгодження діяльності культурно-освітніх установ, господарських та адміністративних громадських об'єднань з метою сприяти та забезпечити права та інтереси національних меншин.

29 лютого 1928 р. ВУЦВК прийняв нове положення, яке безпосередньо стосувався ЦКНМ та її органів на місцях. В документі набули конкретного характеру функції комісії, а також значною мірою розширялася сфера її повноважень. Комісія одержала право сприяти забезпеченню діяльності кооперативних та інших громадських об'єднань у національних округах і районах [2, с. 111-112].

Варто також окремо звернути увагу на публікації В. Прилуцького. Вчений зазначає, що Ленінська Комуністична Спілка Молоді України (далі – ЛКСМУ) була невід'ємною складовою частиною комуністичного режиму.

В основних програмних засадах цієї організації не приховувалося, що ЛКСМУ є класовою організацією лише робітничої молоді, завданням якої є боротьба за комунізм; ЛКСМУ має вертикально централізовану організацію, втілює у життя політичний курс більшовицької партії, підлягає її політичному контролю тощо. Проте, на відміну від інших молодіжних організацій, не кожен бажаючий міг відразу стати членом спілки. Незважаючи на положення статуту про те, що до ЛКСМУ приймають осіб віком від 16 до 23 років, основним критерієм для членства була соціальна належність. Так, молодь із робітників та найбільшого селянства первинні організації приймали до спілки без рекомендацій, інших – лише за рекомендацією 2-х членів КП(б)У чи ЛКСМУ з випробувальним терміном не менше одного року за умови, що останні “довели вірність комунізму, розірвали всі відносини зі своїм класом й активно борються за пролетарську справу”. Отже, незважаючи на те, що ЛКСМУ вважалася громадською організацією, вона мала всі організаційні риси властиві політичній (комуністичній) партії [9, с. 14].

Значна роль відводилася комсомольським осередкам в селі, кількість яких переважала над партійними списками [4, с. 60]. Починаючи з 1929 р. чисельність комсомольських осередків в селі налічувала до 6800, чисельність партійних – до 2600 осіб [4, с. 61].

Можна дійти висновку, що у системі законодавчих актів в Українській СРР здійснювалося встановлення новітнього державно-правового режиму регламентації діяльності громадських об'єднань УСРР, як об'єднань, що не переслідують мету одержання прибутку. У 1921–1929 рр. до такого кола громадських організацій було

приєднано й добровільні товариства та творчі спілки.

За та такою схемою як центр, республіка, республіканські органи, місцеві представництва відбувалася централізована побудова громадських організацій [6, с. 92]. Саме завдяки структурі добровільних товариств НКВС встановлював тотальний контроль за допомогою адміністративних методів керівництва над активними суспільними масами в Україні. Контроль здійснювався не лише за громадянами-українцями, так як згідно зі статутними документами у склад громадських об'єднань могли входити особи різноманітних національностей. Можна констатувати той факт, що основними методами державно-правової діяльності компартії, у досліджуваній нами період, стали насилля, придушення інакомислення і терор, все більшого значення в громадсько-політичному житті набували репресивні органи.

Відсутність демократичних свобод, гласності, відкритості в політиці забезпечувала високу ефективність пропагандистсько-ідеологічних заходів, що несли вагомий вплив на свідомість людей. У такому ідейно-політичному контексті формувалася тоталітарний режим, який став жорстко контролювати всі аспекти життя громадськості.

Використані джерела:

1. *Бойко О. Д.* Історія України: Посібник / О. Д. Бойко. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2002. – 656 с.
2. *Журба М. А.* Громадські об'єднання радянського села і національні меншини України (20-30 рр. ХХ ст.) / М. А. Журба. – К. : В-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2002. – 150 с.
3. *Журба М.* Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30 рр. ХХ ст.) / М. Журба. – К. : Науковий світ, 2002. – 499 с.
4. *Прилуцький В.* Комсомол – головний провідник більшовицького впливу на молодь України у 20-30-ті роки ХХ століття / В. Прилуцький // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвід. зб. наук. праць. – К., 2003. – Вип. 8. – С. 331 – 355.
5. *Рогозін М. П.* Вчимося демократії. Уроки громадянської освіти / М. П. Рогозін. – Донецьк, Видавництво “Донбас”, 2000. – 150 с.
6. *Свистович С. М.* Громадські об'єднання національних меншин України в період НЕПу: історико-правовий аналіз питання / С. М. Свистович // Український історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 88-95.
7. *Свистович С.* Громадські об'єднання України в політиці більшовицького режиму (20-30-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. д-ра іст. наук: 07.00.01 / С. М. Свистович; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2007. – 36 с.
8. *Свистович С.* Сучасна українська історіографія громадської ініціативи Української РСР 20-30-х років ХХ століття // Історіографічні дослідження в Україні / С. Свистович. – К. : НАН України. Інститут історії України, 2007. – Вип. 17. – С. 288-304.
9. *Степанчук Ю.* Діяльність громадських і політичних об'єднань УСРР у контексті соціальної політики більшовицького режиму в 1920-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. канд. іст. наук / Ю. Степанчук. – Черкаси, 2006. – 20 с.
10. *Терлецька І.* Громадські та громадсько-політичні об'єднання як складовий елемент політичної системи сталінізму в Україні наприкінці 20-х – у 30-х роках ХХ ст. / І. Терлецька // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наукових праць. – Випуск 9: Ювілейний випуск до 70-річчя професора Борисенка Володимира Йосиповича. – К., 2012. – С. 322-328.
11. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 1816. – 147 арк.

Гонтаренко А. И. Место и значение общественно-политических объединений в государственно-правовых преобразованиях советской Украины в 1921–1929 гг.

В статье рассматривается деятельность общественно-политических объединений в Украинской ССР в 1921–1929 гг. Установлено, что правящая партия пыталась держать под своим контролем все организации и считала их деятельность составной и необходимой частью построения социализма.

Ключевые слова: общественно-политические объединения, система общественных организаций, тоталитарный режим, государственный механизм.

Gontarenko A. I. Place and value of political associations in state and legal transformations of the Soviet Ukraine in 1921–1929.

In article activity of political associations in Ukrainian by the Soviet Socialist Republic in 1921–1929 is considered. It is established that the ruling party tried to keep all organizations under the control and considered their activity by compound and necessary part of creation of socialism.

Keywords: political associations, system of public organizations, totalitarian mode, state mechanism.

УДК 94:252.12(477)(092)''10/11''

Гулько Г. Я.

*Відділ у справах релігій обласної державної адміністрації
(м. Луцьк)*

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПИСКОПА ІОАСАФА (1172–1249 (?) РР.) НА ТЛІ ТРАНСФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН У КИЇВСЬКІЙ РУСІ

В статті досліджується діяльність єпископа Іоасафа на Волині у першій половині XIII ст. на тлі трансформування державно-церковних відносин у Київській Русі.

Ключові слова: єпископ Іоасаф, Київська Русь, Волинсько-Галицька держава, князь Данило Романович, державно-церковні відносини, Православна церква.

Історія християнства в Україні залишає для дослідників Православної Церкви ще багато "білих плям", пов'язаних з діяльністю ряду досить непересічних церковних ієрархів та державних діячів, які їм сприяли. У бурхливій круговерті політичних та релігійних перипетій минулих століть діяльність окремих з них не знайшла належного розуміння та підтримки серед сучасників. Не одержувала вона іноді й широкого висвітлення в пізніших працях світських та церковних істориків. Саме до таких історичних осіб слід віднести єпископа Угровського, а пізніше і Володимирського Іоасафа, який жив та діяв на Волині у першій половині XIII ст. Як церковний діяч та приближена особа до великого князя Данила Романовича він був учасником подій в один з найбільш трагічних періодів історії української державності доби Київської Русі. Як ієрарх Володимирської єпархії, у юрисдикцію якої свого часу входило і Луцьке удільне князівство, єпископ Іоасаф бував присутнім на різних світських та церковних урочистостях і в Луцьку, міг брати участь у відомих паломництвах у 1227 р. князя Данила в Жидичинський монастир тощо [8, с. 383]. І саме тому окремі маловідомі події тих буремних десятиліть, як уроки минулого, все ще зберігають для сучасних дослідників історії Волині значну зацікавленість.